

Husnija Kamberović

Univerzitet u Sarajevu

husnija.kamberovic@ff.unsa.ba

Svjedočenja političkih aktera i njihov značaj u izučavanju socijalizma u Bosni i Hercegovini

Sažetak: U radu se ukazuje na važnost svjedočenja pojedinih političkih aktera za razumijevanje pojedinih procesa u vrijeme socijalističke Bosne i Hercegovine. Na temelju svjedočenja Branka Mikulića, Milana Uzelca i Raifa Dizdarevića autor pokazuje da, uprkos činjenici da mnogi važni dokumenti nedostaju, bilo da su uništeni bilo da nikada nisu niti postojali, ova svjedočenja, ukoliko im se pažljivo i kritički pristupi, mogu doprinijeti boljem razumijevanju socijalizma u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, socijalizam, sjećanja, Branko Mikulić, Milan Uzelac, Raif Dizdarević

Prvi susret sa arhivskim fondovima koji sadrže hiljade svezaka arhivskoga materijala ostavlja utisak da su ti arhivi o vremenu socijalizma toliko bogati da mogu poslužiti kao odlična podloga za detaljnu rekonstrukciju svih povijesnih događanja, ali malo dublja analiza pokazuje da to ni izbliza nije tako. Pri tome nije problem samo u „čišćenju“ policijskih arhiva, koji čak ne moraju biti uvijek pouzdano historijsko svjedočanstvo, nego se pokazuje da o mnogim događajima nisu ostala gotovo nikakva primarna pisana svjedočanstva (Flere – Klanjšek 2017: 12-13). Na primjer, osim svjedočenja Dušana Dragosavca nije ostao nikakav primarni pisani trag o razgovoru Tita sa rukovodstvom Bosne i Hercegovine i samim Dragosavcem u Bugojnu 14 - 15. novembra 1971, kada je, prema mnogim pretpostavkama, Tito definitivno odlučio srušiti hrvatsko rukovodstvo. O mnogi drugim Titovim razgovorima, vođenim i u njegovoj vili u Bugojnu, ostali su stenogrami, zapisnici ili bilješke, a o ovom razgovoru nema traga ničemu od toga. Moguće je da neka bilješka o tome nije pronađena ili je, pak, namjerno iz nekog razloga uništena (Dragosavac 1985). Na mnogim ključnim sastancima nisu vođeni nikakvi zapisnici, a na nekima su čak i stenogrami naknadno

dotjerivani. Zbog toga su svjedočenja aktera pojedinih događaja iz vremena socijalizma veoma važna. Pri tome imamo dvije vrste izvora: bilješke koje su pojedini akteri sami pravili u vrijeme događaja (na primjer nekih sjednica) i naknadne izjave. U prvom slučaju imamo puno razloga ukazati povjerenje bilješkama, a u drugom se suočavamo sa puno nepouzdanih „podataka“.

Dobar primjer pažljivo vođenih bilježaka o vremenu socijalizma u Bosni i Hercegovini jesu lične bilješke Branka Mikulića, pohranjene u njegovom ličnom fondu koji se čuva u Arhivu Federacije Bosne i Hercegovine. Detaljne i pouzdane, ove bilješke govore puno ne samo o raznim političkim pojavama i procesima u soba socijalizma nego i o samom Branku Mikuliću. Usporedbom sa sačuvanim stenogramima može se zaključiti da je Mikulić veoma vjerno bilježio stavove drugih sudionika u diskusijama, ponekad ispuštajući samo nešto što njemu osobno nije išlo u prilog. Mikulićeve bilješke, na primjer, omogućavaju prilično detaljnu analizu svih poteškoća oko imenovanja Džemala Bijedića na dužnost jugoslavenskog premijera, ali je on neke izjave Josipa Broza Tita, koje nisu odgovarale samom Mikuliću, propustio zabilježiti (Kamberović 2017: 204). Mikulić je ove bilješke vodio ne kao dnevnik, nego samo kao pribilješka sa sastanaka za vlastitu upotrebu, i zbog toga je njihova pouzdanost dosta velika.

S druge strane, oni koji su vodili bilješke u obliku dnevnika, a bez namjere da se dnevnicima odmah publikuju, prenosili su svoje razumijevanje povijesnih procesa, ali su to isključivo osobna viđenja. Neki od tih dnevnika su djelimično kasnije objavljivani, i primjetno je da je pouzdanost informacija veća u slučajevima objavljivanja dnevnika bez naknadne intervencije, jer su dnevnicima objavljivani nakon autorove smrti. Tako je, na primjer, objavljen dio dnevnika bilješki Rodoljuba Čolakovića, ali je, očito zbog činjenice da u nekim dijelovima sadrži i oštru kritiku srpskog nacionalizma, objavljeni dio dnevnika vrlo brzo „bunkerisan“ i jedva je dostupan čitateljima (Čolaković 2008). Pouzdanost svjedočenja u dnevnika bilješkama je manja ukoliko su sami autori imali priliku te dnevnik dodatno „dorađivati“ pretvarajući ih u mješavinu dnevnika i memoara (Bilandžić 2006). Neke, pak, dnevničke bilješke, bez obzira na činjenicu da su ih pripremali sami autori, još uvijek odaju veliku pouzdanost (Marković 1987). Neke dnevničke bilješke i sjećanja već su bile predmet izvjesnih analiza. Tako je, na primjer, Hrvoje Klasić ukazao da sjećanja Savke Dabčević Kučar i Mike Tripala imaju puno poroznih dijelova (Klasić 2018).

Mnogi su pisali svoja svjedočenja o nekim događajima i u vrijeme socijalizma iz kojih se može puno saznati o nekim događajima iz tog vremena (npr. Latinka Perović, Dušan Dragosavac, Milovan Đilas), a neki su pisali odlične dnevnike (Draža Marković), neki dnevnikari imaju književne pretenzije (Dobrica Ćosić). Mnogi su pisali poslije sloma socijalizma svoja svjedočenja o nekim važnim događajima (Mihajlo Marković, Savka Dabčević Kučar ili Mika Tripalo), a neki su objavljivali knjige svojih svjedočenja ne o pojedinim događajima, nego više memoarske zapise o svom političkom i društvenom djelovanju u širem vremenskom razdoblju (npr. Dušan Čkrebić), neki su pisali iz senzacionalističkih razloga (Josip Manolić), a nekima se ne može posve vjerovati (Dušan Bilandžić). Većina ovih svjedočenja govori o političkim procesima, dok se samo u nekim svjedočenjima pažnja fokusira i na privredna kretanja. Tako, na primjer, Dušan Čkrebić u svojim sjećanjima ostavlja dosta vrijednih informacija o odnosu politike i privrede na prostoru Tuzle tokom 1950-ih i 1960-ih godina (Čkrebić 2008: 140-150).

Ja ovdje uzimam samo neka svjedočenja političkih lidera iz BiH, koji su svoja sjećanja pisali nakon sloma socijalizma. Riječ je o sjećanjima Branka Mikulića, Milana Uzelca i Raifa Dizdarevića.

Šta ih veže?

Sva trojica su obavljali najviše političke funkcije u BiH, ali i Jugoslaviji (Milan Uzelac je pred dolazak na dužnost predsjednika Predsjedništva CKSKBiH 1986. bio u predsjedništvu SSRN BiH u Beogradu, a ostala dvojica su bili predsjednici jugoslavenske Vlade i predsjednici jugoslavenskog predsjedništva).

Njihova svjedočenja karakterizira ozbiljnost u pristupu, nisu politički pamfleti i nijedan nije usmjeren na negiranje pozitivnih vrijednosti socijalizma, ali svaki traga za uzrocima sloma socijalizma i raspada jugoslavenske države.

Sva trojica su i u životu i kroz svoje knjige ostali dosljedni antinacionalisti. Jasno se može vidjeti da su prilikom pisanja sjećanja koristili i dokumente i vlastite bilješke. Posebno je to primjetno kod Raifa Dizdarevića, koji je imao ambiciju da izloži ne samo vlastita sjećanja i vlastito razumijevanje socijalizma i pojedinih pojava i procesa, nego svojim knjigama nastoji ponuditi historiju tih pojava i procesa. On nastoji svoja sjećanja predstaviti kao historiju. Manje ambiciozan je bio Milan Uzelac, koji se više fokusira samo na Aferu „Agrokomerc“, dok su sjećanja Branka Mikulića ostala nedorečena i više su usmjerena na bilješke o

posljednjem ratu, kojega Mikulić nije preživio (umro je 1994. godine duboko razočaran zbog rata za koji je glavnu krivicu svaljivao na Slobodana Miliševića i velikosrpsku nacionalističku politiku). Sva trojica ipak više pažnje posvećuju političkim procesima, a manje socijalnim i drugim aspektima socijalističkog razdoblja

Knjiga Branka Mikulića nije klasično sjećanje, čak je i objavljena posthumno (Mikulić 2016). U njoj Mikulić pokušava objasniti zašto je došlo do raspada jugoslavenske države. Svoju priču počinje prepričavanjem razgovora sa Krležom 1977, koji je tada izjavio da će narednih 20 godina biti kobne godine za Bosnu i Hercegovinu. Mikulić knjigu piše u ratu, „u vremenu agresije Srbije, Crne Gore i bivše JNA na Bosnu i Hercegovinu“ i ima refleksije na ratna zbivanja i ratne ciljeve. On na početku odmah odbacuje stav na kojem, kako kaže Mikulić, „uporno insistira vrh HDZ u BiH uz podršku vrhovništva HDZ u Zagrebu“, a koji podrazumijeva stvaranje zasebne hrvatske države na prostoru suverene BiH (Mikulić 2016: 23). Time Mikulić definira svoj stav i stav, misli on, većine Hrvata u BiH: Bosna i Hercegovina mora sačuvati svoju cjelovitost. On se vraća u povijest kako bi objasnio šta se to dešava sa Jugoslavijom i BiH krajem 20. stoljeća. Piše o tzv. kompleksu kolektivnih pamćenja (Mikulić 2016: 31) i navodi da ta kolektivna pamćenja imaju važnu ulogu u ponašanjima kolektiviteta kraja 20. stoljeća (nametnuti kompleks „turske krivnje“ kod Muslimana – zbog prihvatanja islama u 15. stoljeću; kompleks krivnje za zločine u Drugom svjetskom ratu kod Hrvata, te kompleks veličine – kod Srba (Mikulić 2016: 32). No, Mikulić je svjestan da kreatori nacionalizma i zla koje je snašlo BiH i Jugoslaviju nisu obični ljudi. On navodi razgovor hrvatskog kipara Ivana Meštrovića i srpskog historičara Slobodana Jovanovića 1939, kada je Meštrović jasno kazao da su kreatori šovinizma „srpski akademici“, pa je tako ključni krivac za ratove 1990-ih bio ne običan, mali čovjek, nego nacionalšovinizam Slobodana Miloševića.

Ovo nije knjiga Mikulićevih memoara, mada bi bilo odlično da je imao snage da temeljito napiše svoje memoare. Ipak, i u ovoj knjizi on ima podsjećanja na razdoblje socijalizma. On piše i o promašajima i greškama jugoslavenskih komunista (Mikulić 2016: 36), te spominje razilaženja među komunističkom elitom tokom 1960-ih godina, što je dovelo do niza kompromisnih rješenja koja su učinila sistem vrlo neefikasnim (Mikulić 2016: 39). U tom smislu, Mikulić piše o neslaganjima između unitarista (centralista) i demokratskih snaga u republikama, među kojima se vodio oštar sukob 1960-ih godina, sve do usvajanja Ustava 1974. godine.

Mikulić čak iznosi i jednu novu interpretaciju Programa SKJ iz 1958, u kojem on vidi otvorena vrata višepartijskog sistema. Program „ne postavlja problem: višepartijski ili jednopartijski sistem; i jedno i drugo mogu biti realnost određenog perioda“ (Mikulić 2016: 37).

Mikulić je ne samo važan svjedok zbivanja u vrijeme socijalizma, nego je jedan od najvažnijih svjedoka i ključni kreator političkih procesa od sredine 1960-ih godina u Bosni i Hercegovini. On donosi niz zanimljivih i intrigantnih svjedočenja. Na primjer, saznajemo da je Tito 1963. iz inata odlučio ostati na čelu SKJ, jer je čuo razne uvredljive komentare na račun njegovih godina. A Mikulić se pita: šta bi bilo da se Tito 1963, kada su Ustavom razdvojene funkcije predsjednika Republike i predsjednika SIV, odrekao pozicije predsjednika SKJ? Mikulić pretpostavlja da bi to značilo određeno odvajanje SK od države, a SSRN, omladina i sindikati bi postali klice više političkih stranaka (liberalnih, socijaldemokratskih i sl.). Na žalost, veli Mikulić, Tito je tada čuo kuloarske priče o njegovom odlasku s funkcije generalnog sekretara CKSKJ, i to je rađeno na uvredljiv način (kako je Tito star, kako ima zastarjele koncepcije, da po svojim kvalifikacijama ne odgovara za vođu Partije u mirno doba i slično). Zato je na sjednici IK CKSKJ 14-16.3.1962, na kojoj je čak Bakarić predlagao da se raspusti rukovodstvo SKJ i Titu da mandat da sastavi novo rukovodstvo, uzvikuo: „Neću sada, na osnovi raznih razgovora, da bacim koplje u trnje“ (Mikulić 2016: 48).

Mikulić svjedoči i o konfrontacijama koncem 1970-ih godina, a kao primjer navodi izbor članova Predsjedništva SFRJ 1979. godine. Naime, bilo je dogovoreno da se dio dotadašnjih članova Predsjedništva SFRJ, kojima ističe mandat, imenuju za članove Predsjedništva CK SKJ, odnosno da se razdvoje te funkcije. Tito je početkom januara 1979. predložio da samo dr Vladimir Bakarić, Fadilj Hodža i Stevan Doronjski ostanu i članovi Predsjedništva SFRJ i Predsjedništva CK SKJ, a da svi ostali budu imenovani samo na jednu funkciju. Bio je to pokušaj dekuliranja funkcija. Mikulić svjedoči da je zbog toga on (Mikulić) imao problema sa Cvijetinom Mijatovićem, koji je uporno zahtijevao da ostane i član Predsjedništva SFRJ i Predsjedništva CKSKJ, navodeći da bi u suprotnom bila ugrožena ravnopravnost članova Predsjedništva, a to je značilo i ugrožavanje ravnopravnosti republika. Međutim, Mikulić veli da je upravo to dovelo do toga da je, na primjer, Hamdija Pozderac, koji je bio predviđen za funkciju člana Predsjedništva CKSKJ, skoro godinu dana ostao „neangažiran (...) što bez sumnje nije bilo ni nužno ni opravdano“ (Mikulić 2016: 50).

Mikulić, zapravo, svjedoči o ličnim frustracijama pojedinaca koje su se prilično negativno odražavale na politički život u cjelini.

Po čemu je ovo Mikulićevo svjedočanstvo još vrijedno? On svjedoči o odnosima među političkom elitom u vrijeme socijalizma. On, tako, spominje svoj razgovor sa Edvardom Kardeljem 24. maja 1977, o kadrovskom spletkarenju, sumnjičenju kadrova i slično. Mikulić navodi da mu je Kardelj pričao kako se ogovara bosanskohercegovačko rukovodstvo zato što, navodno, „stvara bosansku naciju“, da se „u Bosni i Hercegovini hapsi za verbalne političke delikte“, da je bosansko rukovodstvo „zatvorilo tržište BiH“ i slično. No, dodao je Kardelj na kraju, „Vi u Bosni i Hercegovini ste jedinstveni, nedate se pocijepati, pa je ogovaranje manje opasno“ (str. 52). Mikulić spominje i svoje razgovore sa Titom 11. jula 1977, te 15.10. 1975. (dakle dvije godine ranije), kao i razgovor od 21.8. 1979. godine. Mikulić se žalio Titu na te intrige protiv bosanskohercegovačkog rukovodstva. Tito je branio Bosance, znajući da im se imputiraju razne „gluposti“. „Pita se da li su u pitanju borba za vlast, malograđanština kojoj su podlegli i neki ljudi iz rukovodstva, političke frakcije ili nešta drugo“ (Mikulić 2016: 54).

Zanimljivo je i Mikulićevo svjedočanstvo o tome kako je Tito početkom 1979. jasno stavio do znanja da ne treba podupirati jačanje struje Draže Markovića u CK Srbije (Mikulić 2016: 55). Riječ je o istoj onoj struji koju je Tito podržao u konfrontaciji sa srbijanskim liberalima početkom 1970-ih i istoj struji koja će omogućiti uspon Sloboda Miloševića u drugoj polovici 1980-ih godina. Tito je, očito, postao svjestan kuda vodi ta struja. Zato mi se čini umjesnim na ovom mjestu spomenuti mišljenje Latinke Perović da je rušenje srpskih liberala početkom 1970-ih bila kardinalna Titova greška, jer je poslije toga jedina alternativa postala srpski nacionalizam, koji je očito bio presudan za izbijanje ratova 1990-ih godina.

Na ovoj tački Mikulić se približio svom razumijevanju raspada Jugoslavije. Govoreći o Jugoslaviji poslije Tita, Mikulić svjedoči o raznim konfrontacijama (o čemu je opširno i vrlo argumentirano svjedočio Raif Dizdarević) i sasvim otvoreno kaže da su za raspad zemlje i ratove odgovorni Slobodan Milošević i srpski nacionalizam.

Milan Uzelac u svom svjedočenju piše o sebi, svom djetinjstvu, odrastanju i razvoju političke karijere (Uzelac 2005). Dječak iz Bihaća, koji se na početku Drugog svjetskog rata suočio sa prvim ratnim zločinima; uspio je pobjeći od ustaša i većinu rata proveo je kao pastir čuvajući ovce po planinama. Poslije rata počeo se školovati, studirao književnost u Beogradu i Sarajevu, radio u omladinskoj organizaciji, tokom 1960-ih bio republički sekretar za obrazovanje, potom početkom 1970-ih direktor radija i televizije, te obavljao razne dužnosti u

Socijalističkom savezu u Sarajevu i Beogradu, a u drugoj polovici 1980-ih (1986) postao je Predsjednik Predsjedništva CKSKBiH.

Po čemu su zanimljiva njegova svjedočenja? Iako se najveći dio sjećanja odnosi na aferu Agrokomerc 1987, Uzelčeva svjedočenja sadrže i djelimično vrlo pronicljive ocjene stanja društva u vrijeme socijalizma: on pokazuje vlastitu ulogu u pokretanju jednog projekta koji će biti aktuelan i tokom 1970 – kada on već nije bio ministar obrazovanja nego direktor RTV: riječ je o projektu izgradnje 1000 škola u BiH, što je važno za razumijevanje procesa transformacije društva, odnosno obrazovanja i iskorjenjivanja nepismenosti.

Tu su i njegove ocjene o pojavama nacionalizma u rukovodstvima republika krajem 1960-ih i 1970-ih godina. On zastupa tezu da su pojedina republička rukovodstva, posebno hrvatsko, bila antireformski (a ne reformski) usmjerena. Prema njegovom mišljenju, iluzija je vjerovati da je nacionalizam demokratska opcija, a iskustvo sa hrvatskim maspokom početkom 1970-ih je pokazalo kako se nacionalnom homogenizacijom suprotstavlja reformama. On kaže da je to iskustvo vidljivo od maspoka pa sve do Markovićevih reformi krajem 1980-ih, kada se također nacionalnom homogenizacijom suprotstavilo reformama. O tom bi svakako valjalo da historičari naprave i neka dodatna istraživanja.

Ima i nekih važnih napomena koje mogu biti korisna uputa za dalja istraživanja: na primjer, kod njega se može vidjeti i kako je početkom 1980-ih bilo ideja da se pravi reforma stambene politike, da se uvedu ekonomske kirije i da se tako stvara fond za novu stambenu izgradnju. No, radi očuvanja standarda radničke klase od toga se odustalo (Uzelac 2005: 105). Ovo bi svakako trebalo malo detaljnije pretresti, pogotovo oni koji se bave pitanjima urbanizacije.

Iz Uzelčevih svjedočenja također vidimo koliko su međusobni odnosi političara važni: Uzelac spominje kako je on početkom 1980-ih, iako je bio predsjednik SSRNBiH, faktički bez ikakvog pitanja, i čak suprotno tadašnjem običaju, odmah nakog jednogodišnjeg mandata pomjeren u Beograd. Tamo nije baš nešto posebno dobro tretiran od strane bh. političke elite, stalno piše kako nije bio „ista krvna grupa“ sa Mikulićem i Hamdijom Pozdercem. Iz te perspektive moguće je lakše razumjeti zašto je Uzelac odigrao takvu ulogu u aferi Agrokomerc i zašto se suprotstavio Pozdercu.

Raif Dizdarević je objavio nekoliko knjiga, neka su sjećanja na diplomatsku karijeru (Dizdarević 2006), a neka su ozbiljne analize (Dizdarević 2000), a tu je i zbirka dokumenata njegovih govora (Dizdarević 2011) koje je objavio Institut za istoriju u Sarajevu.

Šta pokazuje Dizdarević: on je dosljedan branitelj svega što je jugoslavensko! On čuva dokumente, on je pažljiv i reklo bi se da on jedini od ove trojice piše knjige kako bi svjesno, za svoga života, već pozicionirao svoje mjesto u historiji socijalističke Jugoslavije. Njemu nije svejedno kako će biti ocijenjena njegova uloga i zato on već sada kreira tu sliku i u tom smislu bira dokumente kojima raspolaže. Zbog toga su njegova svjedočenja možda najtemeljitija i najargumentiranija, pa će i njihovoj interpretaciji trebati najpažljivije pristupati: on već piše kako bi stvorio jednu cjelovitu sliku, dok druga dvojica više pišu kako bi iznijeli vlastito viđenje raspada zemlje.

Literatura:

- Bilandžić, Dušan (2006). *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945 – 2005*, Zagreb: Prometej.
- Čkrebić, Dušan (2008), *Život, politika, komentari*. Beograd: Službeni glasnik.
- Čolaković, Rodoljub. *Dnevnik 1971 – 1972*. Priredio: dr. Zdravko Antonić (2008). Banja Luka – Bijeljina: ANURS – Muzej Semberije.
- Dizdarević, Raif (2000). *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Sarajevo: Svjetlost.
- Dizdarević, Raif (2006). *Vrijeme koje se pamti. Događaji i ličnosti*. Sarajevo: Rabic.
- Dizdarević, Raif (2011). *Put u raspad*, Sarajevo: Institut za istoriju.
- Dragosavac, Dušan (1985). *Zbivanja i svjedočenja*. Razgovore vodio Stevo Ostojić. Zagreb: Globus.
- Flere, Sergej i Klanjšek, Rudi (2017). *Da li je Jugoslavija morala da umre... Ili kako su etničkew komunističke elite kontinuitetiom svojih svađa dovele do neizbežnog kraha SFRJ*. Beograd: Danas.
- Kamberović, Husnija (2017). *Džemal Bijedić. Politička biografija (drugo, dopunjeno izdanje)*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju.
- Klasić, Hrvoje (2018). „Džemal Bijedić – jugoslavenski premijer. Pogled iz Zagreba“. U: *Zbornik radova Džemal Bijedić – 100 godina od rođenja i 40 godina od smrti*, Mostar: Univerzitet Džemal Bijedić.
- Marković, Draža (1987). *Život i politika 1967-1978, 1-2*, Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad.
- Mikulić, Branko (2016). *Kobne godine*, Sarajevo: Hrvatsko nacionalno vijeće.
- Uzelac, Milan (2005). *Ono malo istine*. London – Sarajevo: Bosanska Pošta AS.

